

Badania poziomu wykształcenia małżonków w 22 krajach europejskich

Kopciuszek w XXI wieku

Prof. dr hab. Henryk Domański jest socjologiem specjalizującym się w badaniach struktury społecznej, autorem ponad 20 książek z tej dziedziny; od wielu lat kieruje Instytutem Filozofii i Socjologii PAN

HENRYK DOMAŃSKI
DARIUSZ PRZYBYSZ
Instytut Filozofii i Socjologii, Warszawa
Polska Akademia Nauk
hdomansk@ifispan.waw.pl
przybysz@ifispan.waw.pl

Czy pobierają się ludzie o podobnym, czy różnym poziomie wykształcenia? W jakich krajach homogamia małżeńska, czyli równość poziomów wykształcenia małżonków, jest zjawiskiem częstszym, a w jakich rzadszym? Badania prowadzone w 22 krajach europejskich próbują odpowiedzieć na te pytania

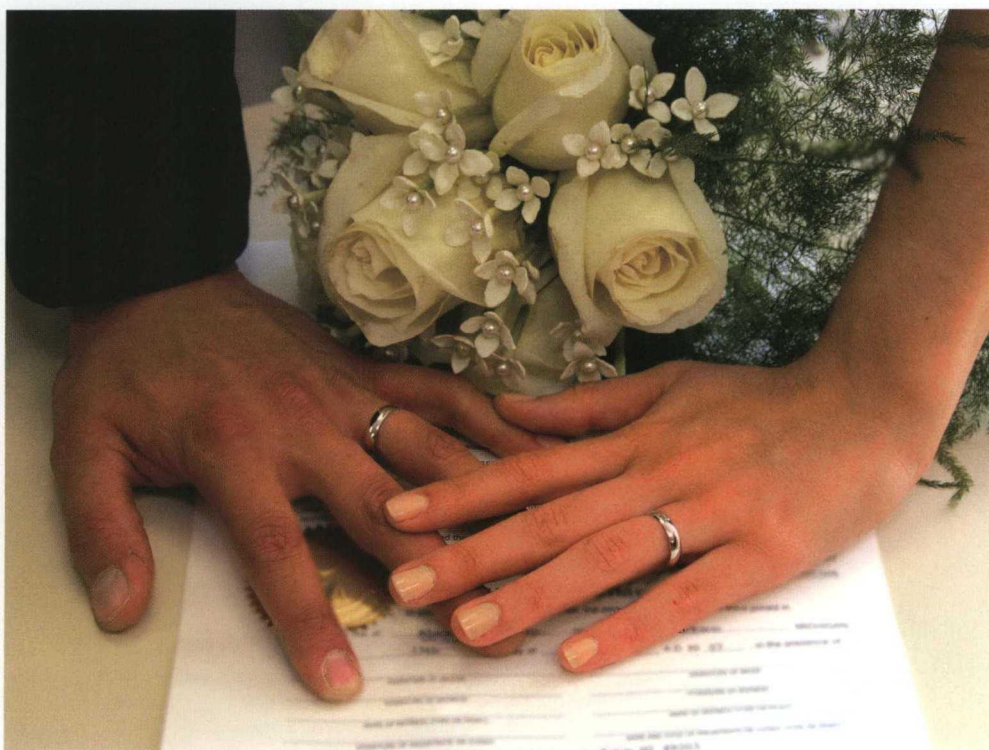
Mgr Dariusz Przybysz jest asystentem w Zespole Struktury Społecznej Instytutu Filozofii i Socjologii PAN

Artykuł ten jest fragmentem książki poświęconej analizie zbieżności cech małżonków w perspektywie kilkudziesięciu krajów europejskich i zmian w czasie. Koncentrujemy się na podobieństwie między małżonkami ze

względu na poziom wykształcenia. W refleksji nad wzorami wyboru małżonka jest to nurt główny, co znajduje uzasadnienie w kluczowej roli wykształcenia w determinacji losów życiowych. Kariera edukacyjna jest podstawowym kanałem usytuowania w hierarchii społecznej, ponieważ poziom wykształcenia związany jest z posiadaniem zasobów decydujących o dostępie do odpowiednich pozycji. Poziom wykształcenia jest z tego względu ważnym kryterium opłacalności ekonomicznej małżeństwa, który – zdaniem niektórych autorów – brany jest pod uwagę przy dokonywaniu wyboru partnera. Wykształcenie kształtuje również wartości i preferencje dotyczące wyboru, a środowisko szkolne zastępuje rodzinę podczas nawiązywania kontaktów.

Pytania badawcze

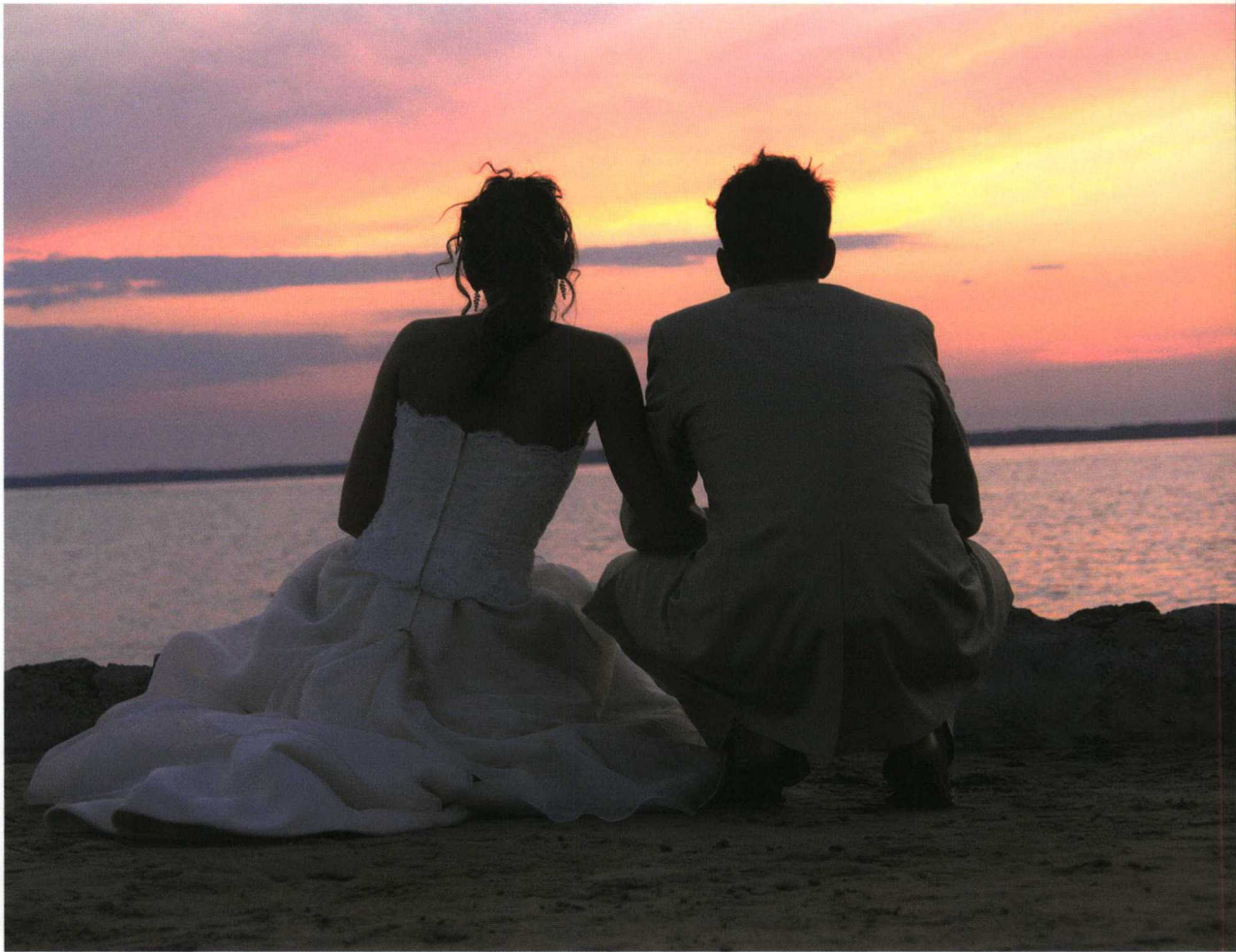
Odwołując się do danych z „Europejskiego sondażu społecznego”, odpowiemy na cztery pytania. Pierwsze z nich dotyczy siły zbieżności między poziomami wykształce-

Leo Cumong, www.soc.lu

W świetle najnowszych badań nie da się obronić tezy, że małżeństwo jest uniwersalną drogą awansu dla kobiet. W 2002 roku na 21 krajów europejskich w dziewięciu wyższy poziom wykształcenia miała żona

nia małżonków – ustalimy, w jakich krajach rysuje się ona silniej, a w jakich słabiej. Z wcześniejszych analiz wynika, że czynnikami osłabiającymi homogamię małżeńską są: wysoki poziom rozwoju gospodarczego, religia protestancka i demokratyzacja. Ograniczając się do społeczeństw europejskich, spróbujemy te ustalenia wzbogacić o dodatkowe aspekty. Drugie pytanie ogniskuje się wokół kwestii, między jakimi poziomami wykształcenia małżonków rysują się najostrejsze bariery, a w szczególności, czy rosną one w miarę, jak różnice wykształcenia są większe? Uszczegółowieniem kwestii barier będzie odpowiedź na trzecie pytanie: czy homogamia jest najsilniejsza w rodzinach, w których obydwójce małżonków ma wykształcenie wyższe, średnie, niepełne średnie czy podstawowe. Czwarte pytanie dotyczy „asymetrii” wzorów zawierania małżeństw wśród mężczyzn i kobiet. Wyniki dotychczasowych analiz wskazują, że mężczyźni mają na ogół wyższe wykształ-

cenie niż żony. Chodzi o ustalenie, czy jest to uniwersalna prawidłowość, zwłaszcza w kontekście dokonujących się zmian w strukturze wykształcenia, zmierzających dla większości krajów w kierunku wyrównywania się statusu edukacyjnego kobiet i mężczyzn.

Podstawą naszych ustaleń będą dane „Europejskiego sondażu społecznego”, pochodzące z pierwszej i drugiej rundy ESS. Pierwsza runda odbyła się w 2002 r., ale w niektórych krajach w roku następnym. Objęła w sumie 22 państwa. Druga runda nastąpiła w 2004 r., ale i tym razem występujące w niektórych krajach opóźnienia przeciągnęły realizację do 2005 roku.

Siła związku

We wcześniejszych analizach międzykrajowych porównywano siłę zbieżności między wykształceniem małżonków dla kilkudziesięciu krajów Europy, Afryki, Azji i obu Ameryk, wykazując, że różnice między krajami wynikają z niejednakowego poziomu

Homogamia małżeńska – zawieranie związku przez osoby o podobnym poziomie wykształcenia – jest wskaźnikiem stopnia otwartości społeczeństwa. Badania z 2002 roku pokazują, że w Europie krajami o najsilniejszej homogamii małżeńskiej, a zatem o najmniejszej otwartości, były Włochy, Węgry, Polska i Norwegia

Badania poziomu wykształcenia małżonków w 22 krajach europejskich

rozwoju gospodarczego, demokratyzacji i rodzaju dominującej religii. Ponieważ nasze analizy dotyczą bardziej homogenicznego zbioru krajów (Europy), nie należało oczekiwać, że odkryjemy nowe zależności, jeżeli chodzi o siłę związku między wykształceniem małżonków.

Istotnie, ustalenia dla analizowanych przez nas krajów wskazują, że zróżnicowanie siły związku między poziomem wykształcenia małżonków nie układa się w żaden wzór, który dałoby się sensownie wyjaśnić. W 2002 r. najsilniejsza tendencja do homogamii edukacyjnej wystąpiła we Włoszech, a następnie na Węgrzech, w Polsce i Norwegii. Uwzględnienie nowych danych dla 2004 r. pozwala dodać do listy krajów o najmniejszej otwartości Czechy i Estonię. Na przeciwnym biegunie sytuowały się Wielka Brytania, Luksemburg, Hiszpania i Finlandia. Zróżnicowanie to nie poddaje się spójnej interpretacji w terminach wpływu wspólnej kultury, tradycji historycznej, poziomu gospodarczego czy podziału na społeczeństwa postkomunistyczne i kraje zachodnie. Kwestię wyjaśnienia zróżnicowania homogamii edukacyjnej w kręgu społeczeństw europejskich pozostawiamy otwartą. Może nie jest to całkiem ściśle stwierdzenie, jako że brak prawidłowości można traktować jako pewne potwierdzenie hipotezy mówiącej o krzywoliniowej zależności siły homogamii edukacyjnej od wskaźników rozwoju. Hipoteza ta głosi, iż po przekroczeniu pewnego – odpowiednio wysokiego punktu na skali rozwoju – siła tej zależności maleje.

Awans przez małżeństwo?

Przechodząc od siły związku do wzorów, próbowaliśmy zweryfikować hipotezy dotyczące międzynarodowego zasięgu trzech zjawisk. Pierwsze z nich polega na występowaniu asymetrii, której przejawem są odmiennie wzory związku małżeńskiego ze względu na poziom wykształcenia mężczyzn i kobiet. Wcześniejsze ustalenia wykazały, że mężowie reprezentują na ogół wyższy poziom wykształcenia niż żony. Wynik ten zwykle się rozpatrywać w kontekście analiz nad tzw. ruchliwością małżeńską, którą porównywano z ruchliwością zawodową. Ruchliwość małżeńska, odnoszona głównie do kobiet, polega na zmianie pozycji w zależności od statu-

su społecznego partnera – małżeństwo może oznaczać awans lub degradację w hierarchii wykształcenia, prestiżu i innych wymiarów nierówności. Tak więc wyniki wcześniejszych analiz zdawały się potwierdzać występowanie generalnej prawidłowości, że małżeństwo jest czynnikiem awansu częściej dla kobiet. Wyniki naszych analiz potwierdzają uniwersalny charakter „efektu asymetrii”, jednak dokumentują też, że w roku 2004 na dwadzieścia dwa kraje w siedmiu wystąpiła wyraźna tendencja do zawierania małżeństw, w których wyższe wykształcenie ma żona, a w 2002 r. (na dwadzieścia jeden krajów) – w dziewięciu. Wynika stąd, że trudno byłoby obronić tezę o uniwersalnym charakterze małżeństwa jako drogi awansu dla kobiet, tym bardziej że przewaga lepiej wyedukowanych żon utrzymuje się po wyeliminowaniu efektu odmiennej struktury wykształcenia w populacji mężczyzn i kobiet.

Coraz wyższe bariery

Skądinąd wiadomo, że najwyraźniejszym przejawem homogamii jest nadreprezentacja małżeństw, w których małżonkowie charakteryzują się tym samym poziomem wykształcenia. Sformułowano różne hipotezy na temat tego, który z poziomów sprzyja silniejszej homogamii, a który słabszej.

W większości krajów europejskich dominującą tendencją jest wzrost ostrości barier w miarę wzrostu dystansu między wykształceniem partnerów

Jak stwierdzono w odniesieniu do Stanów Zjednoczonych, silniejszej homogamii sprzyja zawieranie małżeństw między osobami z wykształceniem wyższym. Wynik ten i jego uzasadnienie nie uzyskały potwierdzenia w danych ESS. W 2002 r. w szesnastu społeczeństwach europejskich wystąpiła największa homogamia w małżeństwach, w których małżonkowie mieli wykształcenie podstawowe, a tylko w czterech krajach – w małżeństwach między osobami z wykształceniem wyższym. W 2004 r. było piętnaście społeczeństw o największej homogamii w małżeństwach z wykształceniem podstawowym i siedem społeczeństw o największej homogamii w małżeństwach z wykształceniem wyższym. W 2002 r. w Polsce wzory te wystąpiły z tą samą częstością, a w 2004 r.

Huri Atabek, www.sxc.hu

w Czechach największą homogamią charakteryzowali się małżonkowie z wykształceniem niepełnym średnim.

Czwartą prawidłowością jest występowanie hierarchicznego wymiaru barier zawierania małżeństw. Zgodnie z ustaleniami wcześniejszych analiz w większości krajów następuje wzrost ostrości barier małżeńskich w miarę wzrostu dystansu między wykształceniem partnerów. Odstępstwa od tej prawidłowości występowały tylko - dla 2002 r. - w Wielkiej Brytanii, a dla 2004 r. dla Republiki Czeskiej.

Na koniec wróćmy do niewyjaśnionego faktu zróżnicowania między krajami w sile zależności między poziomem wykształcenia małżonków. Wśród uczestników ESS zróżnicowanie to jest silne, jednak nie rysuje się prawidłowość, która pozwoliłaby te różnice zrozumieć. Brak makrosystemowych uwarunkowań zasługuje na odnotowanie, może bowiem sugerować, że tendencja do otwartości struktury społecznej jest w dużej mierze niezależna od uwarunkowań ekonomicznych i wpływu kultury. Należy jednak pamiętać, że nasze ustalenia odnoszą się do populacji wszystkich dorosłych mieszkań-

ców. Często wskazuje się, że otwartość barier małżeńskich występuje z niejednakową siłą na różnych etapach cyklu życiowego jednostek (wzory zawierania małżeństw mogą być różne dla różnych grup wieku) i że zmienia się w czasie. Może też zależeć od tego, czy mamy do czynienia z małżeństwem pierwszym, czy też drugim. Nie wykluczamy więc, że w nawet w kręgu społeczeństw europejskich zróżnicowanie siły homogamii edukacyjnej podlega określonym prawidłowościom, tyle że powinno się je analizować osobno dla różnych typów małżeństw, czego - nie dysponując odpowiednimi danymi - nie mogliśmy tu zrobić. ■

Chcesz wiedzieć więcej?

- Domański H., Sawiński Z. (1992). Social mobility of woman from an intercountry perspective: theoretical context and methodological difficulties. *Social Science Information*, 32, 87-110.
- Domański H., Przybysz D. (2007). *Homogamia małżeńska i hierarchie społeczne (Marital Homogamy and Social Hierarchies)*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.
- Domański H., Przybysz D. (2007). Educational homogamy in 22 European countries. *European Societies*, 10(4), 495-526.

W 16 krajach europejskich badanych w 2002 roku największa homogamia małżeńska występuje w małżeństwach, w których małżonkowie mieli wykształcenie podstawowe